

EDWARD TAYLOR

(1884–1964)

WPROWADZENIE

Pisanie noty biograficznej postaci tak ważnej i wybitnej, jaką był Edward Taylor, jest niezmiernie trudne. Był wszakże autorem ponad 300 prac naukowych i popularyzatorskich, jednym z najwybitniejszych polskich ekonomistów pierwszej połowy XX wieku, twórcą poznańskiej szkoły ekonomicznej, organizatorem środowiska ekonomistów w Polsce, urzędnikiem, a także aktywnym działaczem społeczno-politycznym. Jego życie naukowe można podzielić na dwa główne okresy. W latach 1903–1919 był związany z Uniwersytetem Jagiellońskim – najpierw jako student, później jako organizator kursów, a następnie jako docent po uzyskaniu habilitacji w 1917 roku. W 1919 roku przeprowadził się do Poznania, stając się jedną z najważniejszych postaci środowiska kolejnych wydziałów prawniczych Uniwersytetu Poznańskiego, a następnie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Nie stracił w tym czasie wszakże kontaktu z Krakowem, wykładając w okresie międzywojennym w Szkole Nauk Politycznych (SNP). To właśnie działalność związana z tą ostatnią instytucją jest przedmiotem niniejszego szkicu. Zarówno rys biograficzny Taylora, jak i jego dokonania naukowe oraz organizacyjne będą rozpatrywane przez pryzmat jego związków z SNP oraz wątków politologicznych, które pojawiały się w dziełach ekonomisty. Nie jest to więc kompletna i wyczerpująca biografia Edwarda Taylora. Ma ona liczne braki i niedociągnięcia, które jednak są uzasadnione wyżej wzmiankowanym celem.

282

RYS BIOGRAFICZNY

Edward Robert Edmund Taylor urodził się 26 września 1884 roku w Kielcach¹. Był potomkiem szkockiego szlachcica Jana Taylora, który w latach 1677–1686, a następnie w latach 1689–1716 osiedlił się w Polsce, otrzymując w 1685 roku prawa miejskie Krakowa. Jego przodkowie zajmowali się handlem, służyli w polskim wojsku, dochodząc do najwyższych stanowisk, a także podejmowali liczne aktywności polityczne i społeczne, stając się niejednokrotnie postaciami o poważnych zasługach w ekonomii, wojsku i polityce². Ojciec Stanisław był adwokatem i sędzią, zaś matka Maria Różycka prowadziła dom. Z żoną Wandą Wybranowską miał czworo dzieci: Leona, Stanisława, Jana i Karola³.

¹ Taylor Edward Robert Edmund [w:] *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN, cz. I: Nauki społeczne, z. 3: P–Ż*, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław i in. 1985, s. 418.

² Z. Knakiewicz, *Wstęp* [w:] E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, Poznań 2008, s. 12–26.

³ Taylor Edward Robert Edmund [w:] A. Śródka, *Uczeni polscy XIX i XX stulecia*, t. IV: S–Ż, Warszawa 1998, s. 352–353.

W roku 1903 ukończył gimnazjum filologiczne w Kielcach i podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. Początkowo studiował filozofię i chemię, jednak szybko doszedł do wniosku, że nie jest stworzony do tego, by kształcić się w tych dziedzinach. Dopiero podczas wizyty we Lwowie w zimie roku 1905 przy okazji zjazdu „Ogniwa” i pod wpływem starszego krewniaka zdecydował się na zmianę kierunku studiów, wiążąc swoje dalsze losy edukacyjne z Wydziałem Prawa UJ. Stało się to w semestrze letnim roku akademickiego 1904/1905. Głównym powodem przeniesienia na prawo, co Taylor wielokrotnie podkreślał w swoich *Wspomnieniach ekonomisty*, był fakt, że tylko na wydziałach prawa mogły istnieć w owym czasie katedry ekonomiki⁴. Już w tym okresie dało o sobie znać wielkie zamiłowanie Taylora do zagadnień ekonomicznych, które jednak nie zostały w pełni rozwinięte w Krakowie⁵. Zresztą on sam podkreślał to w swoich *Wspomnieniach*, wskazując wszakże, że pewne braki w dostępie do literatury ekonomicznej były wypełniane przez „Bibliotekę Studentów Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego”⁶.

Studia na UJ Taylor ukończył w roku 1909⁷. Po złożeniu trzech rygoryzów 21 marca odbyła się jego promocja doktorska. Promotorem był prof. Włodzimierz Czerkawski – ekonomista, dziekan Wydziału Prawa w roku akademickim 1909/1910, a także jeden (obok M. Rostworowskiego oraz W.L. Jaworskiego) z „ojców założycieli” Polskiej Szkoły Nauk Politycznych (1911–1914) i jej najaktywniejszych wykładowców⁸. Zainspirował on Taylora do badań teoretycznych, choć ten nie kontynuował refleksji Czerkawskiego obejmującej kierunek psychologiczny w ekonomii⁹. Jak się zdaje, Taylor darzył prof. Czerkawskiego szczególną sympatią, co znajduje wyraz w obszernych i ciepłych wspomnieniach. Jego rola była istotna dla dalszych losów Taylora, ponieważ to właśnie prof. Czerkawski jako pierwszy zapytał go, kiedy uzyska on habilitację¹⁰. Została ona przedstawiona w roku 1917 po okresie wieloletniej pracy poza środowiskiem akademickim.

W latach 1909–1917 Taylor pracował w Biurze Spółek Oszczędności i Pożyczek przy Wydziale Krajowym we Lwowie¹¹. Okres ten chwalił sobie w związku ze zdobywaniem ważnych umiejętności praktycznych, choć brakowało mu możliwości dalszego kształcenia się w zakresie ekonomiki. Pewne działania w tym względzie jednak podjął, o czym sam wspomina, przywołując ważny dla dalszego

⁴ E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, wstęp i oprac. Z. Knakiewicz, Poznań 2008, s. 35–36.

⁵ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora* [w:] E. Taylor, *Dylematy metodologiczne teorii ekonomii*, Poznań 2007, s. 11; Z. Knakiewicz, *Wstęp...*, s. 27.

⁶ E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, s. 37.

⁷ Taylor Edward Robert Edmund [w:] *Biogramy uczonych polskich...*, s. 418.

⁸ Zob. szerzej: B. Włodarski, *Szkoła Nauk Politycznych UJ 1920–1949*, maszynopis niepublikowany, s. 59 i n.

⁹ J. Wierzbicki, *Edward Taylor (1884–1964)*, „Roczniki Ekonomiczne” 1964/1965, vol. 17, 3. 334: cyt. za: E. Borkowska-Bagińska, *Edward Taylor. Czy wartości niedoceniane?*, Poznań 2004, s. 9.

¹⁰ E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, s. 39–45.

¹¹ Z. Zakrzewski, *Taylor Edward Robert Edmund (1884–1964)* [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa–Poznań 1983, s. 762.

rozwoju naukowego trzytygodniowy wyjazd naukowy do Niemiec i Belgii. Jego rezultatem były rozliczne i ważne lektury, zwłaszcza dzieła Alfreda Marshalla, do którego będzie wracał wielokrotnie w dalszej karierze naukowej. Nie stracił także kontaktu z krakowskim środowiskiem akademickim. Już na jesieni 1911 roku został przeniesiony do Krakowa jako kierownik Ekspozytury Biura Patronatu. W tym okresie poprowadził „Naukowy kurs spółdzielczy” w Szkole Nauk Politycznych¹². Był on kierowany, jak powiada Ewa Borkowska-Bagieńska, do „[...] działaczy praktyków ruchu spółdzielczego”¹³, nie stanowiąc jednocześnie głównej formy działalności szkoły.

Praca habilitacyjna Taylora nosiła tytuł *Pojęcie współdzielczości* i była poszerzoną wersją broszury *O istocie spółdzielczości* wydanej we Lwowie w 1916 roku¹⁴. Kolejne dwa lata po uzyskaniu habilitacji Taylor spędził w Krakowie jako docent w Katedrze Ekonomii Politycznej i Skarbowości UJ oraz dyrektor Patronackiego Syndykatu Rolniczego¹⁵. W tym okresie wykładał na Wydziale Prawa UJ, w Studium Rolniczym UJ oraz w ramach „Baraneum”¹⁶. W 1919 roku otrzymał propozycję objęcia stanowiska profesora nadzwyczajnego i kierownictwa nadzwyczajnej Katedry Ekonomii Politycznej i Skarbowości na Uniwersytecie Poznańskim na Wydziale Prawno-Ekonomicznym¹⁷, którą przyjął, choć nie bez zastanowienia. Na jego decyzję wpływ miała wywrzeć rozmowa przeprowadzona z prof. Stanisławem Estreicherem, podczas której Taylor nabrał przekonania, że sprawa objęcia przez niego stanowiska nadzwyczajnego profesora skarbowości w miejsce prof. Romana Rybarskiego jest w zasadzie przegrana¹⁸. Tym samym zdecydował się przyjąć propozycję Uniwersytetu Poznańskiego.

Taylor związał się z Poznaniem i do końca swojego życia odgrywał niezmiernie ważną rolę w życiu akademickim miasta, a także w życiu akademickim Polski w ogóle. Już w roku 1921 objął katedrę zwyczajną¹⁹, a w roku akademickim 1923/24 został dziekanem wydziału²⁰. Jego praca na uniwersytecie trwała nieprzerwanie (wyłączywszy lata 1939–1945) do roku 1949, kiedy to decyzją władz komunistycznych został przeniesiony w stan spoczynku. Powrócił do pracy w roku 1956. Pełnił obowiązki wykładowcy akademickiego do roku 1960, kiedy to osta-

¹² E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, s. 44–45.

¹³ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 13.

¹⁴ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 9; Taylor Edward Robert Edmund [w:] A. Śródka, *op.cit.*, s. 352.

¹⁵ Taylor Edward (1884–1964) [w:] J. Sondel, *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2012, s. 1324–1325; Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 13.

¹⁶ Jak wspomina Taylor, były to „Wyższe Kursy dla Kobiet im. Adriana Baranieckiego”; E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, s. 48.

¹⁷ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 14.

¹⁸ E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, s. 49–50.

¹⁹ *Ibidem*, s. 50.

²⁰ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 17.

tecznie odszedł na emeryturę. Warto wskazać, że te powojenne lata były, jak powiada Borkowska-Bagieńska, czasem wzmożonej działalności Taylora, albowiem nie tylko aktywnie włączył się w odbudowywanie uniwersytetu w Poznaniu, ale również był członkiem założycielem Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego po 1945 roku, aktywnie działał w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, gdzie przewodniczył Komisji Nauk Społecznych (w latach 1948–1959), był także członkiem korespondencyjnym Polskiej Akademii Umiejętności, a w roku 1946 został członkiem rzeczywistym Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU²¹. Taylor był także członkiem zwyczajnym Towarzystwa Nauk Warszawskich, Institut International des Finances Publiques w Paryżu, Rady Naukowej przy Ministrze Finansów i Rady Naukowej Instytutu Morskiego w Gdańsku oraz wchodził w skład Rady Naukowej dla Zagadnienia Ziemi Odzyskanych²².

Okres po 1945 roku był swego rodzaju zwieńczeniem wspaniałej i bogatej kariery naukowej Taylora. Trzeba podkreślić, że jego dorobek obejmuje ponad 300 publikacji, w tym 14 książek, liczne artykuły naukowe, prace popularyzatorskie oraz 3 przekłady²³. Był także pomysłodawcą i redaktorem serii wydawniczej „Poznańskie Prace Ekonomiczne”, w której w latach 1922–1939 ukazało się 30 książek, w tym wszystkie były albo dziełem jego uczniów, albo jego samego²⁴. Jest powszechnie uznawany za twórcę poznańskiej szkoły ekonomicznej, bez wątpienia zalicza się do najwybitniejszych ekonomistów pierwszej połowy XX wieku w Polsce. Także jego wpływ na kolejne pokolenia absolwentów uniwersytetu w Poznaniu okazał się wielki, a oni sami zdawali się bardzo cenić nauki Mistrza. Dość powiedzieć, że już w roku 1922 powstało nieformalne „Kolo Seniorów Seminarium Profesora Taylora”, które w połowie lat trzydziestych XX wieku skupiało ok. 100 osób spotykających się, dyskutujących i wspierających się nawzajem w działaniach pozauczelnianych²⁵.

Jego poglądy społeczno-polityczne były wyraźnie sprecyzowane i często przez niego deklarowane. Popierał rozwój drobnej i średniej przedsiębiorczości, które powinny stanowić podstawę rozwoju gospodarczego. Wielu uważało go za umiarkowanego liberała, który w zaletach spółdzielczości i potrzebie wrażliwości solidarystycznej widział mechanizmy korygujące błędy kapitalistycznej gospodarki²⁶. Był wszakże, co zawsze podkreślał, zwolennikiem idei narodowych popularnych w okresie międzywojennym. Jeszcze w okresie zaborów wstąpił do tajnego Związ-

²¹ *Ibidem*, s. 33.

²² Taylor Edward Robert Edmund [w:] *Biogramy uczonych polskich...*, s. 420; E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 35.

²³ Taylor Edward Robert Edmund [w:] A. Śródka, *Uczeni polscy...*, s. 352–353. Szczegółowa lista prac Taylora została podana, m.in. w: E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 67–88; M. Szymańska, *Bibliografia prac Edwarda Taylora*, „Rocznik Ekonomiczny” 1964–1965, vol. 17, s. 340–352.

²⁴ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 23.

²⁵ *Ibidem*, s. 19.

²⁶ Taylor Edward (1884–1964) [w:] J. Sondel, *op.cit.*, s. 1324–1325; W. Wilczyński, *Przedmowa* [w:] E. Taylor, *Wstęp do ekonomiki*, Poznań 2004, s. XII; E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 39–40.

ku Młodzieży Narodowej, a następnie do Ligi Narodowej²⁷. W latach 1921–1924 należał do Rady Naczelnej Związku Ludowo-Narodowego, a następnie został członkiem Narodowej Demokracji²⁸.

Ta ostatnia aktywność, o czym warto wspomnieć, stała się powodem rozmaitych szykan. W karierze naukowej Taylora odnajdujemy bowiem momenty trudne, w których płacił on cenę za przywiązanie do swoich poglądów społeczno-politycznych oraz za głoszenie ich. Minister Janusz Jędrzejewicz chciał w roku 1933 usunąć Taylora z uniwersytetu oraz zlikwidować jego katedrę, gdy ten wziął udział w proteście przeciwko aresztowaniom politycznym i procesowi brzeskiemu²⁹. Nie doszło do tego wskutek interwencji dwóch polityków u wojewody poznańskiego. W roku 1938 minister Wojciech Świątosławski odmówił przyznania mu orderu *Polonia Restituta*³⁰. Najtrudniejszy moment przyszedł jednak po II wojnie światowej, kiedy to w roku 1949 Taylor decyzją Ministra Oświaty został przeniesiony w stan spoczynku w związku z osiągnięciem wieku 65 lat. Powód ten jedynie maskował polityczne uwarunkowania decyzji. Taylor był znany z bardzo krytycznego stosunku do marksizmu i nawet dobrze uzasadniony wniosek wydziału prawniczego o odstąpienie od zamiaru usunięcia Taylora z uniwersytetu nie zmienił zamierzeń władz komunistycznych. Dopiero przemiany polityczne w 1956 roku umożliwiły jego powrót do pracy w uczelni³¹.

Edward Taylor zmarł 9 sierpnia 1964 roku w Poznaniu³². Pamięć o nim jest stale żywa i znalazła wyraz m.in. w nazwaniu jego imieniem ulicy w centrum miasta oraz umieszczeniu w budynku Rektoratu UAM tablicy pamiątkowej. Ponadto, jak podaje Jerzy Małecki, Wydział Prawa i Administracji UAM w uznaniu zasług Taylora nazwał jego imieniem największą salę wykładową wydziału³³.

ZAINTERESOWANIA BADAWCZE EDWARDA TAYLORA

Jak już wzmiankowano, Taylor jest uznawany za umiarkowanego liberała, zwolennika indywidualizmu gospodarczego, który w drobnej przedsiębiorczości i własności prywatnej widział fundamenty zdrowej gospodarki³⁴. Biografowie wyróżniają powszechnie cztery główne obszary jego zainteresowań naukowych.

²⁷ Z. Zakrzewski, *op.cit.*, s. 762.

²⁸ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 25.

²⁹ *Ibidem*, s. 27.

³⁰ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 15–16.

³¹ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 35–44.

³² Taylor Edward Robert Edmund [w:] *Biogramy uczonych polskich...*, s. 418.

³³ J. Małecki, *Edward Taylor 1864–1964*, https://prawo.amu.edu.pl/__data/assets/pdf_file/0015/123018/Edward-Taylor.pdf [dostęp: 17.12.2014].

³⁴ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 39–40.

Pierwszym z nich była spółdzielczość, w tym spółdzielczość oszczędnościowo-kredytowa. Jak twierdzi Zenobia Knakiewicz, wpływ na wybór tej problematyki miały bez wątpienia lata spędzone w administracji, gdzie kwestie te poznawał od strony praktycznej³⁵. Głównym jego dziełem na ten temat była wspomniana już broszura *O istocie spółdzielczości* oraz wydana na jej podstawie praca habilitacyjna *Pojęcie współdzielczości*³⁶. Punktem wyjścia stała się koncepcja dobrowolnych zrzeszeń, które pojawiają się w wyniku samoobrony ekonomicznej grup słabszych lub w konsekwencji określonego programu ideowego³⁷. Nowatorski charakter tych dociekań polegał na przesunięciu akcentów z prawa na kwestie ekonomiczno-teoretyczne. Doprowadziło go to do zaprezentowania jak na owe czasy niemal rewolucyjnego poglądu, że podział zysków wypracowywanych przez przedsiębiorstwo powinien uwzględniać wkład poszczególnych uczestników dobrowolnego zrzeszenia, a więc powinien mieć charakter społeczny, a nie wyłącznie kapitalistyczny³⁸. Tym samym Taylor proponował korektę mechanizmów kapitalistycznych, jednak w żadnym wypadku nie wypowiadał się pozytywnie o możliwości wprowadzenia gospodarki opartej na innych mechanizmach. Zarówno wówczas, jak w późniejszych okresach swojego życia wyraźnie akcentował nierozzerwalny związek rozwoju ekonomii i wolności gospodarczej³⁹.

Drugim przedmiotem zainteresowania Taylora była skarbowość i prawo skarbowe. Także tu okazał się pionierem, głównie za sprawą wydanej w 1920 roku pracy *Prawo skarbowe Rzeczypospolitej Polskiej*⁴⁰, w której zawarł wykład prawa finansowego z elementami praktycznych wytycznych⁴¹. Wątki te – wcale nie ulubione, jak powiada Knakiewicz – kontynuował Taylor w kolejnych latach, dając ostatecznie syntezę procesów unifikacyjnych prawa skarbowego w Polsce w pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski⁴². Ważnym wszakże elementem tych dzieł stało się osadzenie refleksji w kontekście społecznym, gospodarczym

³⁵ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 17.

³⁶ Warto wspomnieć, że na ten temat Taylor opublikował kilkanaście artykułów w pierwszych dekadach XX w. Ich spis zamieszcza choćby Borkowska-Bagińska, *op.cit.*, s. 67–90.

³⁷ *Ibidem*, s. 45–46.

³⁸ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 17–19.

³⁹ E. Taylor, *Rozwój ekonomiki a światopogląd* [w:] *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959; cyt. za: E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, s. 100.

⁴⁰ E. Taylor, *Prawo skarbowe Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. 1–2, Poznań 1920; do innych dzieł na ten temat zaliczyć należy m.in.: *idem*, *Reforma podatku gruntowego w Polsce*, Kraków 1917; *idem*, *Finanzpolitik und Steuersystem der Republik Polen*, Jena 1928; *idem*, *Polityka skarbowa i system podatkowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1929; zob. więcej prac na ten temat: E. Borkowska-Bagińska, *op.cit.*, s. 67–90.

⁴¹ J. Małecki, *Poznańska szkoła podatkowa okresu dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Prawo skarbowe i prawo finansowe: szkoły i uczniowie. Księga dedykowana pamięci profesora Jerzego Lubowickiego*, red. C. Kosikowski, Białystok 2013, s. 37–38.

⁴² Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 19–20.

i politycznym, co sprawiało, że jego wkład w rozumienie tych zagadnień był wielowątkowy i bogaty⁴³.

Trzeci obszar refleksji Taylora to problematyka pieniądza, zwłaszcza inflacji. Także tu jego dzieła, takie jak *Inflacja polska* czy *Druga inflacja polska*, stanowią punkt odniesienia dla wielu badaczy. Borkowska-Bagieńska za J. Wierzbickim podkreśla, że szczególnym wkładem tych analiz było przekonanie, iż szybkość obiegu pieniądza zależy od jego ilości, zaś złoto jest najlepszym sposobem ograniczania jego obiegu⁴⁴. Taylor uważał, że ilość pieniądza wiąże się z mechanizmami popytu i podaży, co oznacza, że nie da się na dobrą sprawę ustalić jego właściwej ilości. Do innych ważnych czynników wpływających na ilość pieniądza zaliczał: rozmiar produkcji, obroty handlowe, poziom cen, szybkość obiegu⁴⁵.

Ostatnim, choć nie mniej ważnym zagadnieniem, na którym koncentrowała się jego uwaga, była problematyka ekonomiczna w ogóle, w tym metodologia nauk ekonomicznych. Poświęcił tym kwestiom wiele prac, m.in. *Statykę i dynamikę w teorii ekonomii*, *Wstęp do ekonomiki*, *Teorię produkcji*⁴⁶, a także *Historię rozwoju ekonomiki* poświęconą historii myśli ekonomicznej⁴⁷. Również w tej dziedzinie okazał się postacią wybitną. Jego wczesne analizy pozwoliły pokazać dynamiczny charakter zjawisk ekonomicznych oraz ich przekształcenia, zaś późniejsze – wyłożone zwłaszcza we *Wstępie do ekonomiki* – wyraźnie sytuowały ekonomię w gronie nauk nomologicznych⁴⁸.

Warto jeszcze nadmienić, że największym mistrzem intelektualnym Taylora, do którego prac często wracał i powoływał się na nie, był Alfred Marshall. Jak powiada Knakiewicz, choć czerpał również szeroko z książek innych wielkich ekonomistów, to z jego prac właściwie nauczył się on ekonomiki⁴⁹. Wyrazem jego zainteresowań były także tłumaczenia, których dokonywał, zwłaszcza dzieł Johna Stuarta Milla, George'a J. Stiglera i Charlesa Gide'a⁵⁰.

⁴³ *Ibidem*, s. 20.

⁴⁴ J. Wierzbicki, *Edward Taylor – życie i twórczość* [w:] *Edward Taylor. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa 1988; cyt. za: E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 50.

⁴⁵ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 22–23; *idem*, *Pieniądz w dorobku Edwarda Taylora* [w:] *Edward Taylor. Wartości niedoceniane...*, s. 49–51.

⁴⁶ E. Taylor, *Statyka i dynamika w teorii ekonomii*, Kraków 1919 (przedrukowane w: *idem*, *Dylematy metodologiczne...*); *idem*, *Wstęp do ekonomiki...*; *idem*, *Teoria produkcji*, Warszawa–Łódź 1947.

⁴⁷ *Idem*, *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 1, Poznań 1957; *idem*, *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 2, Poznań 1958.

⁴⁸ *Idem*, *Wstęp do ekonomiki...*, s. 45–49.

⁴⁹ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 11.

⁵⁰ J.S. Mill, *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania do filozofii społecznej*, t. 1, tłum. i wstęp E. Taylor, Warszawa 1965; J.S. Mill, *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania do filozofii społecznej*, t. 2, tłum. i wstęp E. Taylor, Warszawa 1966; G.J. Stigler, *Teoria cen*, tłum. E. Taylor, Poznań 1959; Ch. Gide, *Zasady ekonomii politycznej*, Poznań 1929.

WYBRANE WĄTKI POLITOLOGICZNE W PRACACH EDWARDA TAYLORA

Warto rozpocząć od uwagi, że o ile Taylor jest powszechnie uznawany za jednego z twórców polskiej ekonomii, o tyle widział on nową dyscyplinę, jako – w pewnym sensie – służebną wobec polityki. Ostatecznie przecież, pisze o dziele Taylora Waław Wilczyński, „[...] sens ekonomii polega na tym, że powinna ona wyposażać polityka w wiedzę umożliwiającą dedukcję, wnioskowanie, to, co potrzebne do podejmowania trafnych decyzji gospodarczych”⁵¹. Można w tym upatrywać, potwierdzanego często w publikacjach, przekonania, że ekonomia pozbawiona szerszego spojrzenia na zjawiska społeczno-polityczne jest nieprzydatna, zaś każda naukowa działalność powinna za punkt wyjścia brać praktyczne walory, a w szczególności możliwość posłużenia się naukowymi dociekaniem w działalności gospodarczej, politycznej czy społecznej.

Związki Taylora z politologią są jednak dość skromne, a w jego pracach pojawiają się one jedynie z rzadka. Co innego zabieranie głosu w sprawach polskiej polityki gospodarczej. Tu Taylor wykazywał sporą aktywność, poddając szczególnie częstej ocenie polską politykę skarbową. Był także, o czym wzmiankowano, aktywnym politycznie działaczem środowiska narodowego.

Za wątek politologiczny uznać należy spory toczony przez Taylora z marksizmem, które w zasadzie towarzyszą mu od początku kariery naukowej⁵². Prezentował w tej kwestii mocne i jednoznaczne stanowisko krytyczne, rzecz jasna, wobec dzieła Karola Marksa. Uważał, że wielkim błędem niemieckiego ekonomisty było uznanie, iż losy rozwoju gospodarczego i politycznego są w zasadzie przesądzone. Odrzucał prawa historyczne i nie podzielał przekonania o nieuchronnym zwycięstwie komunizmu. Jego zdaniem zmiany świata społecznego są rezultatem oddziaływania mnogich czynników bez jasnego celu czy określonego kierunku – to raczej suma rozmaitych przypadków, aniżeli zdeterminowany proces historyczny o dających się z góry przewidzieć skutkach. Ponadto Marks uznał za statyczne to, co z natury rzeczy jest dynamiczne w gospodarce⁵³. Widział wszakże silnie deterministyczny związek między środkami produkcji i rozkładem własności, powiązany z techniką, a ustrojem społecznym, kulturą, nauką, sztuką, religią itp., w zasadzie redukując te ostatnie do „bazy”. Tym samym kierunek dziejów był określony i od komunizmu, jak się zdawało, nie było odwrotu. Taki pogląd wynikał z redukcji złożonych i różnorodnych czynników prowadzących do zmian społecznych oraz sfery kulturowo-duchowej wyłącznie do konsekwen-

⁵¹ W. Wilczyński, *Przedmowa* [w:] E. Taylor, *Wstęp do ekonomiki*, Poznań 2004, s. XII.

⁵² Zdaniem Seweryna Żurawickiego jego badania nad spółdzielczością zdają się poszukiwaniem przeciwwagi dla rosnących wpływów marksizmu; S. Żurawicki, *Mysł ekonomiczno-polityczna w Polsce okresu międzywojennego*, Warszawa 1970, s. 76.

⁵³ E. Taylor, *Wstęp do ekonomiki...*, s. 249–250.

cji rozkładu własności oraz techniki⁵⁴. Stanowisko to jest błędne, ponieważ myli to, co dynamiczne, z tym, co statyczne, a także dlatego, że nie odpowiada rzeczywistości i obserwowalnej na świecie różnorodności sfer kulturowo-duchowych⁵⁵. Wielkim niedopatrzeniem Marksa okazał się również brak przenikliwości na tyle dużej, aby przewidzieć pojawienie się związków zawodowych, idei socjaldemokratycznych, prawa chroniącego pracowników, a także zmian technologicznych wprowadzających korekty w sposobach akumulacji kapitału i rozkładzie własności. Między innymi te rozważania pchnęły Taylora do uznania, że marksizm jest „[...] obecnie systemem umysłowym i ideologicznym przestarzałym, pozbawionym wartości uroku dla przyszłości”⁵⁶.

Warto podkreślić, że krytyka marksizmu Taylora nie ograniczała się jedynie do kręgów akademickich. Niektórzy uczniowie i znawcy jego dzieł zaznaczają, że miał on wielki wpływ na kształtowanie się opinii polskich elit ekonomicznych. W tym kontekście Jerzy Małecki stwierdza, że „powszechnie znana była opinia, że komunizm w Polsce miał bardziej ludzkie oblicze niż w innych krajach bloku wschodniego tylko dlatego, iż szereg kluczowych funkcji w ówczesnym aparacie władzy państwowej pełnili liberalnie ukształtowani uczniowie E. Taylora”⁵⁷.

Podobne zdanie wyraził także jeden z najśłynniejszych uczniów Taylora – Jan Nowak-Jeziorański. W mowie wygłoszonej z okazji nadania tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Jeziorański wyraźnie wskazał, że krytyka marksizmu dokonana przez Taylora była zawsze punktem wyjścia w jego własnych zmaganiach z systemem komunistycznym, to z jego uwag czerpał niezłomną wiarę w nieuchronny upadek komunizmu. Wspominał też wielką przenikliwość Taylora w tym względzie, gdy podczas spotkania latem 1940 roku miał on przepowiadać nie tylko klęskę Hitlera, ale także nowe starcie, które będzie pokłosiem nowej rewolucji technologicznej – większej i ważniejszej niż rewolucja przemysłowa. Rywalizacja między systemami gospodarki wolnorynkowej oraz kolektywnej może mieć tylko jednego zwycięzcę, albowiem ta pierwsza, jako bardziej elastyczna i zdolna do adaptacji, musi w tym konflikcie być górą. W rezultacie tych zmian, powiada Jeziorański,

[...] świat zachodni wkroczy w erę niebywałego dobrobytu. I w tym właśnie dobrobycie dopatrywał się Taylor poważnych niebezpieczeństw na dalszą metę. Twierdził, że przesył materialny i hedonizm niesie w sobie pierwiastki zagrażające cywilizacji. Zabijają one bowiem gotowość do poświęceń i ofiar, odbierają chęć służenia jakiegokolwiek idei i stają się źródłem ciężkich schorzeń społecznych⁵⁸.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 221.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 214.

⁵⁶ Cyt. za: J. Małecki, *Edward Taylor 1864–1964...*, s. 4.

⁵⁷ J. Małecki, *Okres budżetowy w ujęciu poznańskiej szkoły skarbowości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, nr 4, s. 17.

⁵⁸ *Przemówienie śp. Jana Nowaka-Jeziorańskiego wygłoszone 6 maja 1991 r. podczas uroczystości wręczenia dyplomu doktora honoris causa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, nr 1, s. 10.

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że historia drugiej połowy XX wieku oraz pierwszego dziesięciolecia XXI wieku znacząco potwierdziła przewidywania Taylora, dając mocny dowód jego przenikliwości.

EDWARD TAYLOR W SZKOLE NAUK POLITYCZNYCH

Jak już wzmiankowano, aktywność Taylora w Szkole Nauk Politycznych nie była zbyt duża, o czym może świadczyć także to, że we *Wspomnieniach ekonomisty* nie przywołuje w żadnym miejscu epizodu, jakim była współpraca ze szkołą. Warto jednak odnotować, że ta współpraca obejmowała trzy okresy. W roku 1911 Taylor prowadził, o czym już wzmiankowano, „Naukowy kurs spółdzielczy”, w roku akademickim 1921/1922 wykładał w ramach kursu „Ekonomika komunizmu i kolektywizmu”, zaś w latach 1931/1932 oraz 1932/1933 objaśniał słuchaczom „Zagadnienia gospodarcze polskie i międzynarodowe” (wykład ten został podzielony na dwie części, różne najpewniej co do treści)⁵⁹. Był już wtedy ważną postacią środowiska poznańskiego, niemniej jednak utrzymywał intensywne kontakty z Krakowem, także na polu dydaktycznym, o czym świadczą liczne krótkie urlopy, jakie w tym czasie brał na Uniwersytecie Poznańskim⁶⁰.

Można przypuszczać, że studenci cenili sobie zajęcia Taylora. Borkowska-Bagieńska podaje, że słuchacze jego wykładów, zarówno w Poznaniu, jak i w Krakowie, podkreślali jego merytoryczne przygotowanie, wielką kulturę języka oraz punktualność⁶¹.

Niestety, nie zachowały się dokumenty, na podstawie których można by odtworzyć treść wykładów prowadzonych przez Taylora, z wyjątkiem skryptu do kursu „Zagadnienia gospodarcze polskie i międzynarodowe”⁶². Ten wykład Taylor poświęcił rozwinięciu i poszerzeniu analizy kryzysu gospodarczego z przełomu lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. koncentrował się przy tym na kilku kwestiach szczególnych, takich jak problem reparacji niemieckich z uwzględnieniem drobiazgowego opisu planów Dawesa oraz Younga, problem koncentracji złota oraz kwestia światowego kryzysu rolniczego⁶³. To one były przez niego traktowane jako szczególnie ważne dla zrozumienia przyczyn ówczesnej sytuacji gospodarczej i światowego kryzysu.

Jak zauważa Włodarski, analiza reparacji niemieckich, prowadzona według czterech głównych okresów znaczonych kolejnymi planami realizacji reparacji (Taylor wyróżniał tu czas przed 1921 r., lata 1921–1924 oraz 1924–1930 i okres

⁵⁹ B. Włodarski, *op.cit.*, s. 150–151.

⁶⁰ E. Borkowska-Bagieńska, *op.cit.*, s. 28.

⁶¹ *Ibidem*, s. 20.

⁶² Głębszą i szerszą analizę skryptu Taylora prezentuje B. Włodarski, *op.cit.*, s. 276–279.

⁶³ E. Taylor, *Zagadnienia gospodarcze polskie i międzynarodowe*, Kraków 1931.

po 1930 r.), doprowadziła go do wniosku, że obciążenie Niemiec było zbyt duże i odegrało ważną rolę w wywołaniu światowego kryzysu. Widział w nich nawet element szkodliwy, ponieważ reparacje rzeczowe miały negatywny wpływ na rynki krajów przyjmujących, rozregulowując mechanizmy popytu i podaży⁶⁴. Dalsze wnikliwe rozważania przedstawiały problem ważnej zmiany w podejściu do reparacji w ramach planów Dawesa oraz Younga, jakim było jego odpolitycznienie. Taylor wskazywał także podczas wykładów, że ważnym powodem światowego kryzysu gospodarczego okazał się niewłaściwy rozdział złota na poziomie międzynarodowym, który utrudnił – by nie powiedzieć: uniemożliwił – właściwe funkcjonowanie gospodarek. Ostatnim, choć nie mniej istotnym czynnikiem kryzysu gospodarczego był światowy kryzys rolnictwa, szczególnie dotyczący kraje Europy środkowowschodniej oraz Stany Zjednoczone Ameryki⁶⁵.

Rzecz jasna rozważania Taylora były znacznie obszerniejsze i złożone, obejmując szczegółowe zagadnienia gospodarcze niewymienione powyżej. Nie jest to wszakże w tym miejscu aż tak istotne. To, co warto szczególnie podkreślić, to fakt, że swoje dociekania prowadził on z wyraźnym zacięciem politologicznym. Już we wstępie skryptu czytamy:

co do obecnego kryzysu to spotyka się nawet twierdzenie, że jest on zwykłym koniunkturalnym, a jego katastrofalny charakter należy przypisać momentom pozagospodarczym, w szczególności politycznym. Byłoby to pewną przesadą. Niemniej jednak gdy nie sprawdzają się przepowiednie oparte na momentach gospodarczych, trzeba wejść i w momenty pozagospodarcze, które są wysuwane jako zasadnicze powody pogłębiania się współczesnego kryzysu⁶⁶.

Innymi słowy, jego dociekania prowadzone były nie tylko z pozycji ekonomicznych. Poszukiwał i wskazywał na czynniki pozagospodarcze – głównie polityczne – ówczesnej sytuacji gospodarczej, wielokrotnie dając wyraz przekonaniu, że są one niezmiernie ważne. Wpisywał się więc bardzo dobrze w system edukacji Szkoły Nauk Politycznych. Był zresztą jednym z wielu wykładowców prowadzących zajęcia z zakresu ekonomii⁶⁷. I nawet jeśli, jak podaje Włodarski, kursy ekonomiczne nie stanowiły zbornej grupy, nie składały się w żaden cykl tematyczny, to były one bez wątpienia ważnym elementem kształcenia znawców polityki, kładąc nieodmiennie nacisk na aktualne wydarzenia oraz ich skutki⁶⁸.

⁶⁴ B. Włodarski, *op.cit.*, s. 277.

⁶⁵ E. Taylor, *Zagadnienia gospodarcze polskie i międzynarodowe...*, s. 2–86.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 1.

⁶⁷ Problematyka ekonomiczna w Szkole Nauk Politycznych prowadzona była w ramach wykładów Rogera Battaglii, Adama Heydela, Mariana Kannenberga, Wacława Konderskiego, Tomasza Lulka, Pawła Łozińskiego, Tadeusza Sarneckiego, Zygmunta Sarny, Roman Struczkowskiego, Władysława Szajnochy, Edwarda Taylora oraz Stanisława Wróblewskiego; B. Włodarski, *op.cit.*, s. 266–267.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 266.

ZAKOŃCZENIE

Edward Taylor był bez wątpienia jedną z najważniejszych postaci polskiej ekonomii w pierwszej połowie XX wieku. Jego dorobek wydaje się imponujący, przy czym nie tyle jego objętość jest istotna, ile waga, jaką jego pisma odegrały w kształtowaniu refleksji ekonomicznej w Polsce. Co interesujące, sam pozostawał sceptyczny wobec własnego dorobku. We *Wspomnieniach ekonomisty* pisał:

Jak wynika z przeglądu bibliograficznego, rezultaty mojej twórczości są dość skromne. Nie wniosłem nic do literatury światowej. Coś niecoś zdziałalem dla polskiej literatury ekonomicznej. Opracowałem wiele zagadnień zgodnie ze współczesnym stanem światowej literatury. Niektóre z nich nawet może nieco pogłębiłem i samodzielnie ująłem, w porównaniu ze stanem literatury światowej. Jednakże nawet te ewentualne nowości nie mają szansy współdziałania kiedykolwiek w postępie literatury światowej. Mogąca je wykorzystywać polska literatura ekonomiczna długo chyba jeszcze (poza sporadycznymi wystąpieniami jednostek, które jak zwykle to bywa, nie będą się czuły zobowiązane pamiętać o mnie) nie będzie w stanie współpracować nad rozwojem światowego poziomu ekonomiki⁶⁹.

Ten autokrytyczny fragment mocno kontrastuje z podkreślaną przez wielu badaczy rolą Taylora dla rozwoju polskiej ekonomii. Zenobia Knakiewicz napisała o nim następująco:

Przegląd twórczości Profesora pozwala mi wnosić, że trudno byłoby „zaszufladkować” ją do jakiegoś jednego kierunku. Był w pełni intelektualnie suwerenny. Charakteryzowała Go niezależność myśli w przetwarzaniu dorobku światowej nauki ekonomicznej. Opracował wiele zagadnień zgodnie ze współczesnym stanem literatury światowej, pogłębiając je nawet. Odważnie stawiał tezy, które zawsze szeroko uzasadniał. Niewątpliwie był najwybitniejszym teoretykiem wśród ekonomistów działających w Polsce w okresie międzywojennym⁷⁰.

Nawet jeśli wkład Taylora w rozwój politologii w Polsce nie jest duży, nawet jeśli jego dzieła nie traktowały wprost o polityce, to jednak były one formą najwyższej klasy refleksji, w której teoria ekonomii zawsze służyła objaśnianiu zawiłych zjawisk świata społeczno-politycznego. Był więc Taylor recenzentem świata polityki, który w ekonomii widział ważny komponent tego świata. W tym więc sensie, jako ekonomista zajmujący stanowisko w sporach politycznych, stawał się badaczem polityki. Wchodził na te ścieżki z innej strony, na podstawie innych przesłanek, innych pytań, jednak ostatecznie odpowiedzi, które dawał, miały w sobie komponent politologiczny, bo pokazywał przecież związki między ekonomią a praktyką decyzji politycznych.

⁶⁹ E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, wstęp i oprac. Z. Knakiewicz, Poznań 2008, s. 101–102.

⁷⁰ Z. Knakiewicz, *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora...*, s. 29.

BIBLIOGRAFIA

- Borkowska-Bagieńska, E., *Edward Taylor. Czy wartości niedoceniane?*, Poznań 2004.
- Edward Taylor. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa 1988.
- Gide Ch., *Zasady ekonomii politycznej*, Poznań 1929.
- Knakiewicz Z., *Pieniądz w dorobku Edwarda Taylora* [w:] *Edward Taylor. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa 1988.
- Knakiewicz Z., *Wstęp* [w:] E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, Poznań 2008.
- Knakiewicz Z., *Wstęp. Życie i twórczość prof. Edwarda Taylora* [w:] E. Taylor, *Dylematy metodologiczne teorii ekonomii*, Poznań 2007.
- Małecki J., *Edward Taylor 1864–1964*, https://prawo.amu.edu.pl/_data/assets/pdf_file/0015/123018/Edward-Taylor.pdf [dostęp: 17.12.2014].
- Małecki J., *Okres budżetowy w ujęciu poznańskiej szkoły skarbowości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2012, nr 4.
- Małecki J., *Poznańska szkoła podatkowa okresu dwudziestolecia międzywojennego* [w:] *Prawo skarbowe i prawo finansowe: szkoły i uczniowie. Księga dedykowana pamięci profesora Jerzego Lubowickiego*, red. C. Kosikowski, Białystok 2013.
- Mill J.S., *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania do filozofii społecznej*, t. 1, tłum. i wstęp E. Taylor, Warszawa 1965.
- Mill J.S., *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania do filozofii społecznej*, t. 2, tłum. i wstęp E. Taylor, Warszawa 1966.
- Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959.
- Prawo skarbowe i prawo finansowe: szkoły i uczniowie. Księga dedykowana pamięci profesora Jerzego Lubowickiego*, red. C. Kosikowski, Białystok 2013.
- Przemówienie śp. Jana Nowaka-Jeziorańskiego wygłoszone 6 maja 1991 r. podczas uroczystości wręczenia dyplomu doktora honoris causa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, nr 1.
- Sondel J., *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2012.
- Stigler G.J., *Teoria cen*, tłum. E. Taylor, Poznań 1959.
- Szymańska M., *Bibliografia prac Edwarda Taylora*, „Rocznik Ekonomiczny” 1964–1965, vol. 17.
- Taylor Edward (1884–1964)* [w:] J. Sondel, *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2012.
- Taylor Edward Robert Edmund* [w:] A. Śródka, *Uczeni polscy XIX i XX stulecia*, t. IV: S–Ż, Warszawa 1998.
- Taylor Edward Robert Edmund* [w:] *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU, PAN*, cz. I: Nauki społeczne, z. 3: P–Z, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław i in. 1985.
- Taylor E., *Dylematy metodologiczne teorii ekonomii*, wstęp i oprac. Z. Knakiewicz, Poznań 2007.

- Taylor E., *Finanzpolitik und Steuersystem der Republik Polen*, Jena 1928.
- Taylor E., *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 1, Poznań 1957.
- Taylor E., *Historia rozwoju ekonomiki*, t. 2, Poznań 1958.
- Taylor E., *Polityka skarbowa i system podatkowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1929.
- Taylor E., *Prawo skarbowe Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. 1–2, Poznań 1920.
- Taylor E., *Reforma podatku gruntowego w Polsce*, Kraków 1917.
- Taylor E., *Rozwój ekonomiki a światopogląd* [w:] *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959.
- Taylor E., *Statyka i dynamika w teorii ekonomii*, Kraków 1919.
- Taylor E., *Teoria produkcji*, Warszawa–Łódź 1947.
- Taylor E., *Wspomnienia ekonomisty*, wstęp i oprac. Z. Knakiewicz, Poznań 2008.
- Taylor E., *Wstęp do ekonomiki*, Poznań 2004.
- Taylor E., *Zagadnienia gospodarcze polskie i międzynarodowe*, Kraków 1931.
- Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa–Poznań 1983.
- Wierzbicki J., *Edward Taylor – życie i twórczość* [w:] *Edward Taylor. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa 1988.
- Wierzbicki J., *Edward Taylor (1884–1964)*, „Roczniki Ekonomiczne” 1964/1965, vol. 17.
- Wilczyński W., *Przedmowa* [w:] E. Taylor, *Wstęp do ekonomiki*, Poznań 2004.
- Włodarski B., *Szkoła Nauk Politycznych UJ 1920–1949*, maszynopis niepublikowany.
- Zakrzewski Z., *Taylor Edward Robert Edmund (1884–1964)* [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski i in., Warszawa–Poznań 1983.
- Żurawicki S., *Mysł ekonomiczno-polityczna w Polsce okresu międzywojennego*, Warszawa 1970.